

NHỮNG GIẢI PHÁP NHẪM GIÁO DỤC TRUYỀN THỐNG LỊCH SỬ, VĂN HÓA ĐỊA PHƯƠNG CHO HỌC SINH PHỔ THÔNG TRÊN ĐỊA BÀN THÀNH PHỐ HẢI PHÒNG

Nguyễn Thị Chiên

Khoa Lý luận chính trị

Email: chiennt@dhhp.edu.vn

Ngày nhận bài: 25/12/2018

Ngày PB đánh giá: 22/01/2019

Ngày duyệt đăng: 15/02/2019

TÓM TẮT

Giáo dục truyền thống văn hóa, lịch sử là một vấn đề cực kì quan trọng của một quốc gia dân tộc đặc biệt trong thời kì hội nhập quốc tế. Lịch sử văn hóa địa phương có mối quan hệ chặt chẽ với lịch sử văn hóa dân tộc và lịch sử văn hóa nhân loại. Ngay từ ngày còn ngồi trên ghế nhà trường học sinh phổ thông hiểu được truyền thống lịch sử văn hóa của địa phương giúp các em yêu quê hương đất nước, tự hào về miền đất nơi mình đang sinh sống và cũng chính là nội lực để các em tiếp thu tốt hơn lịch sử văn hóa dân tộc, nhân loại. Nhận thức được vấn đề đó, Sở giáo dục và đào tạo Hải Phòng đã chú trọng đổi mới phương pháp, phương tiện, hình thức tổ chức trong nhà trường phổ thông trên địa bàn thành phố để có những giờ học sinh động, bổ ích và lý thú. Tuy nhiên công tác đó chưa thực sự hiệu quả, còn nhiều bất cập. Trong phạm vi bài viết này, tác giả đề xuất một số giải pháp nhằm giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương nhằm nâng cao hiệu quả công tác giáo dục đáp ứng được vấn đề đổi mới sách giáo khoa trong năm 2020

Từ khóa: Giáo dục, truyền thống, lịch sử, văn hóa địa phương, học sinh, Hải Phòng

SOLUTIONS TO EDUCATE HIGH SCHOOL STUDENTS IN HAI PHONG CITY ON THE HISTORICAL TRADITIONS AND LOCAL CULTURES

ABSTRACT

Educating historical traditions and local cultures is an extremely important issue of a nation in the international integration period. The local cultural history has a close relationship with the history of national culture and the history of human culture. When studying in the high school, students need to understand the local cultural and historical traditions in order to love their home country and be proud of the land where they are living, which creates the internal force for them to absorb better the history of national culture and humanity. Being aware of the issue, Hai Phong Department of Education and Training has focused on innovating methods, expediency and organizational forms in schools in the city to have lively and useful and interesting lessons. However, that work is not really effective, there are still many shortcomings. Within the scope of this article, the author proposes a number of solutions to educate local historical and cultural traditions hoping to improve the effectiveness of education to meet the requirements of renewing textbooks in 2020

Keywords: education, tradition, history, local culture, students, Haiphong

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa cho học sinh phổ thông trên địa bàn thành phố Hải Phòng là một trong những nội dung giáo dục đang được thực hiện trong quá trình dạy học ở nhà trường để hình thành nên phẩm chất cho những chủ nhân tương lai của đất nước. Hiện nay có nhiều trường trung học cơ sở (THCS), Trung học phổ thông (THPT) đã lồng ghép giáo dục truyền thống vào những tiết học trải nghiệm thực tế như giáo dục lịch sử qua bảo tàng; đưa học sinh đến thăm các khu di tích lịch sử, văn hóa; nhiều hoạt động cụ thể hướng tới đền ơn đáp nghĩa bà mẹ Việt Nam anh hùng, gia đình có công với cách mạng...

Việc làm này cần thiết và là một hướng đi đúng, phù hợp với thực tiễn giáo dục hiện nay bởi cách giáo dục này không biến nội dung giáo dục truyền thống thành một môn học nặng về lý thuyết, giáo điều, khô cứng. Nội dung giáo dục truyền thống sẽ được thực hiện một cách linh hoạt, mềm dẻo, đa dạng và vì thế sẽ hấp dẫn được học trò. Và đặc biệt sẽ phù hợp với tâm lý lứa tuổi, xóa tan áp lực học tập, phát huy tiềm năng học sinh.

Qua đó các em thêm tự hào, tin tưởng, nhận rõ giá trị của cuộc sống hiện tại, nâng cao tinh thần yêu nước xã hội chủ nghĩa và tinh thần quốc tế chân chính, xây dựng thái độ lao động mới, ý thức tự lực tự cường, có trách nhiệm với xã hội, với tương lai của dân tộc, tiếp tục sự nghiệp của các thế hệ cha anh đi trước, xây dựng thành công chủ nghĩa xã hội và bảo vệ vững chắc Tổ quốc xã hội chủ nghĩa.

Trong bối cảnh kinh tế - xã hội hiện nay, trong xu thế toàn cầu hóa, đồng thời với sự phát triển như vũ bão của khoa học, công

nghệ và sự bùng nổ thông tin trước những biến động của xã hội của cuộc cách mạng 4.0 đã tác động nhất định đến sự phát huy và bảo tồn các giá trị văn hóa truyền thống dân tộc đặc biệt là truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương. Vì vậy việc giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương trước những biến đổi của kinh tế - xã hội, trước xu thế toàn cầu hóa là vô cùng quan trọng

2. NỘI DUNG NGHIÊN CỨU

2.1. *Thực trạng về giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cho học sinh phổ thông trên địa bàn thành phố*

Nhận thức được tầm quan trọng của công tác giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa dành cho học sinh phổ thông, trong những năm qua Sở Giáo dục và Đào tạo Hải Phòng đã tổ chức biên soạn bộ tài liệu Lịch sử địa phương Hải Phòng đưa vào giảng dạy trong cả ba cấp học (hàng năm có chỉnh lý, bổ sung).

Tuy nhiên trong quá trình giảng dạy còn có một số hạn chế sau:

- Về nội dung chương trình: khối lượng kiến thức lịch sử, văn hóa của địa phương mặc dù đã quy định trong Chương trình bắt buộc của Bộ Giáo dục và Đào tạo, nhưng số giờ qui định trong năm học là rất ít. Cụ thể nội dung chương trình Lịch sử địa phương bậc THCS được thiết kế như sau [6; 4]:

Khối 6: Hai bài: Miền đất thời tiền sử và thời kì dựng nước

Miền đất Hải Phòng thời kì Bắc thuộc và truyền thống đấu tranh chống ách đô hộ (từ năm 179 TCN đến năm 938)

Khối 7: Hai bài: Miền đất Hải Phòng từ thời Đinh đến thời nhà Hồ (968-1407)

Miền đất Hải Phòng từ thời Lê sơ đến thời nhà Nguyễn

Khối 8: Hai bài: Thực dân Pháp xâm lược Việt Nam. Nhân dân Hải Phòng chống Pháp xâm lược

Quá trình hình thành và phát triển thành phố Hải Phòng

Khối 9: Ba bài: Hải Phòng từ năm 1919 đến cách mạng tháng Tám năm 1945

Hải Phòng từ sau cách mạng tháng Tám đến kháng chiến chống Mĩ (1945-1975)

Hải Phòng xây dựng CNXH và thực hiện công cuộc đổi mới (1975-2000)

Bậc THPT không có sách giáo khoa (SGK) riêng mà học lại các bài của bậc THCS

Trong quá trình giảng dạy giáo viên không thật sự chú trọng, thậm chí còn qua loa, hời hợt, ít tư liệu nên không có sức hấp dẫn đối với học sinh; Số lượng giáo viên dạy Lịch sử của một số trường THPT, THCS gặp khó khăn trong việc trao đổi thống nhất nội dung, phương pháp giảng dạy; Nhiều nơi học sinh chưa có đủ tài liệu học tập; Lãnh đạo các cơ sở giáo dục ở một số nơi chưa coi trọng đúng mức, chưa tạo điều kiện, ủng hộ giáo viên thực hiện tốt công tác này.

- Công tác kiểm tra, đánh giá hoạt động này chưa được thường xuyên, nên một số nơi chưa thành nề nếp hoặc còn mang tính hình thức, chưa đi vào chiều sâu, vì vậy tác dụng giáo dục đối với học sinh chưa cao, chưa phát huy hết tiềm năng giáo dục vốn có của những di sản tại địa phương.

- Phương pháp dạy học: Chủ yếu truyền thụ một chiều, học sinh tiếp thu thụ động (hoạt động dạy của giáo viên là trung tâm). Mặc dù có lồng ghép với lịch sử, văn hóa dân tộc có hoạt động ngoài giờ lên lớp nhưng còn rất hạn chế dưới dạng chuyên

đề của các trường. Hoạt động trải nghiệm phải đến tận nơi “sờ, ngửi, nhìn, cảm nhận” không khí “nóng hổi” mang hơi thở của đời sống thực tiễn, nhưng kinh phí ngân sách hạn hẹp, khó khăn chung không thể đưa học sinh đi nhiều nơi như thế. Trong khuôn viên của trường cũng chật hẹp khó bố trí không gian cho tiết học trải nghiệm.

- Hình thức dạy học: Các giờ học về lịch sử, văn hóa địa phương được chủ yếu diễn ra trên lớp học truyền thống vì vậy không có tính hấp dẫn, khô cứng đối với học sinh phổ thông. Hình thức kiểm tra đánh giá: chủ yếu kiểm tra việc ghi nhớ kiến thức nên học sinh nhớ rất ít thậm chí là máy móc

- Các phương tiện dạy học: Chủ yếu khai thác các điều kiện giáo dục sẵn có của nhà trường mà ít khai thác các nguồn học liệu đa dạng, phong phú trong xã hội, nhất là qua Internet; ..

Chính vì vậy công tác giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương của học sinh phổ thông còn nhiều hạn chế. Đã xảy ra tình trạng học sinh phổ thông hiểu biết nhiều về lịch sử Trung Quốc, Hàn Quốc... hơn là hiểu biết về lịch sử dân tộc, hiểu biết về lịch sử đất nước nhưng lại biết rất ít về lịch sử, văn hóa địa phương. Những danh nhân, di tích văn hóa, lịch sử của địa phương thậm chí còn không biết. Vì vậy đổi mới phương pháp, các phương tiện, hình thức tổ chức dạy học nhằm giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương cho học sinh phổ thông là một nhu cầu tất yếu trong các nhà trường.

2.2. Một số giải pháp quản lý đổi mới phương pháp, phương tiện, hình thức tổ chức giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương cho học sinh phổ thông trên địa bàn thành phố Hải Phòng

a, *Giải pháp thứ nhất:* Đổi mới về

phương pháp giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa cho học sinh phổ thông:

Để đạt hiệu quả cao về giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa vấn đề đầu tiên là đổi mới phương pháp giáo dục. Làm sao để giáo dục truyền thống không chỉ là những bài giảng chỉ nằm trong sách vở, mỗi bài học không khô khan cứng nhắc và thu được hiệu quả tích cực phụ thuộc không nhỏ vào cách tổ chức thực hiện trong mỗi nhà trường và giáo viên.

Về phía các nhà trường đòi hỏi cần xây dựng một kế hoạch lồng ghép cụ thể, đưa vào quy chế chuyên môn đối với giáo viên, triển khai đồng bộ trong tất cả các hoạt động giáo dục của mình, kết hợp nội dung giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa của dân tộc với địa phương. Ví dụ học sinh có thể học tại các di tích lịch sử, các viện bảo tàng, các cơ sở văn hóa của địa phương như tượng đài bà Lê Chân, tháp Tường Long, đền thờ nhà Mạc, đền Trạng Nguyễn Bình Khiêm...

Về phía giáo viên: Tất cả các môn học GDCC, lịch sử, văn học... ngoài việc cung cấp kiến thức cho học sinh thì thông qua đó phải coi trọng và đặt lên hàng đầu nhiệm vụ giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa cho học sinh. Không thể giao phó nhiệm vụ ấy cho riêng một môn học nào mà cần có sự kết hợp chặt chẽ với nhau, biện chứng với nhau hoặc tích hợp liên môn hướng tới một mục đích chung cuối cùng là giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cho học sinh.

Muốn giáo dục một cách hiệu quả, bản thân mỗi giáo viên cần phải có ý thức đổi mới phương pháp giáo dục, để đưa những nội dung giáo dục truyền thống vào bài học tạo sân chơi, hoạt động nhóm một cách nhẹ nhàng, sáng tạo.

Ví như tại mỗi nhà trường có thể tổ chức các hoạt động giáo dục truyền thống bằng hình thức sân khấu hóa, ca múa nhạc, hoạt cảnh kịch, vũ điệu trẻ, trang phục, pano áp phích, loa phát thanh, thi sáng tác thơ, truyện, vẽ tranh với đề tài lịch sử, giáo dục truyền thống gắn với các ngày lễ lớn, hoạt động giáo dục ngoài giờ lên lớp, giờ chào cờ, giờ sinh hoạt lớp.

Với các hoạt động hướng về cội nguồn, báo công dâng hương, hội trại có thể tổ chức ở những địa điểm di tích lịch sử, những nội dung chương trình phong phú, nhiều trải nghiệm thú vị hấp dẫn lồng ghép nội dung giáo dục truyền thống.

Mặt khác, để lưu giữ, phát huy những giá trị truyền thống của dân tộc Việt Nam, trong giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cho học sinh hiện nay, các nhà trường cũng cần tập trung giải quyết nhiều vấn đề như: Cần có sự kết hợp từ phía gia đình, nhà trường và xã hội. Trong đó nhà trường giữ vai trò định hướng, uốn nắn những hành vi của học sinh theo chuẩn mực giá trị chung của xã hội.

Cần coi trọng đúng mức việc giảng dạy môn lịch sử cũng như vị trí và vai trò của môn học này trong giáo dục truyền thống cho học sinh; đổi mới nội dung chương trình và phương pháp dạy học môn lịch sử nói riêng, phương pháp dạy học nói chung một cách khoa học hơn nữa để phù hợp, gắn việc học lịch sử với các hoạt động ngoại khóa, trải nghiệm tạo hiểu biết và hứng thú cho học sinh. Và đặc biệt, cần có sự vào cuộc đồng bộ, tích cực của nhiều lực lượng trong xã hội.

b, Giải pháp thứ hai: Đổi mới hình thức giáo dục truyền thống giáo dục lịch sử văn hóa cho học sinh phổ thông.

Giáo dục giá trị văn hóa truyền thống lịch sử văn hóa dành cho học sinh phổ thông thông qua dạy học các môn khoa học xã hội và qua hoạt động ngoài giờ lên lớp. Cụ thể cho các môn khoa học xã hội như: Ngữ văn, Địa lý, Lịch sử, Giáo dục công dân ở các cấp THPT và THCS là những môn học chứa đựng các giá trị lịch sử, văn hóa truyền thống dân tộc. Những môn học này cung cấp kiến thức cơ bản về lịch sử, văn hóa dân tộc từ đó giúp học sinh có cái nhìn khái quát về văn hóa, lịch sử của địa phương. Trên thực tế tại Hải Phòng Sở giáo dục và đào tạo đã chỉ đạo về công tác chuyên môn giáo dục về lịch sử, văn hóa của địa phương thông qua các chuyên đề và dạy học tích hợp liên môn nhằm thu hút học sinh vào các hoạt động. Song những hình thức đó còn ít, chưa đồng đều ở các trường trên địa bàn thành phố, đôi khi mang tính hình thức, chưa thật sự giáo dục cho học sinh về văn hóa, lịch sử của địa phương. Chính vì vậy, để học sinh có điều kiện thực hành việc gìn giữ và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống đó cần thiết phải có sự đổi mới các hình thức tổ chức hoạt động giáo dục phù hợp với nhu cầu khả năng của các em mang tính hiệu quả cao

Việc đổi mới các hình thức tổ chức hoạt động giáo dục giá trị văn hóa truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cần tuân theo một vài nguyên tắc sau:

- Hình thức tổ chức hoạt động giáo dục đó phải phù hợp với mục tiêu giáo dục giá trị văn hóa truyền thống của dân tộc vì lịch sử văn hóa địa phương là một bộ phận của lịch sử văn hóa dân tộc không thể tách rời. Nếu tách rời khỏi lịch sử văn hóa của dân tộc trong tiến trình lịch sử thì học sinh sẽ không cảm nhận được sự logic và cái hay cái đẹp và sự gắn bó, tình yêu quê hương đất nước nơi mà mình đang sinh sống.

Đáp ứng được yêu cầu đổi mới phương pháp giáo dục như Nghị quyết 40 của Quốc hội khóa X đặt ra cho nhà trường phổ thông “nhằm nâng cao chất lượng giáo dục toàn diện thế hệ trẻ, đáp ứng yêu cầu phát triển nguồn nhân lực phục vụ công nghiệp hoá, hiện đại hoá đất nước, phù hợp với thực tiễn và truyền thống Việt Nam; tiếp cận trình độ giáo dục phổ thông ở các nước phát triển trong khu vực và thế giới” [1; 4]. Vì vậy hình thức tổ chức hoạt động giáo dục giá trị văn hóa truyền thống lịch sử văn hóa của nhà trường phải đa dạng, kích thích được sự tham gia của học sinh, phát huy được tính chủ động tích cực của các em.

Đổi mới phương pháp phải phù hợp với từng cấp học, với nhu cầu khả năng của các em. Đòi hỏi khi thiết kế các hình thức tổ chức hoạt động giáo dục phải hiểu rõ đặc điểm lứa tuổi học sinh, chú ý đến yếu tố tâm lý, sinh lý, tư duy của các em.

- Phải phù hợp với điều kiện tổ chức hoạt động, khai thác các điều kiện sẵn có của nhà trường, đồng thời huy động được sự đóng góp của các lực lượng giáo dục là một trong những nguyên tắc cần thiết trong quá trình tổ chức các hoạt động giáo dục cho học sinh.

- Cần tích cực đưa lịch sử địa phương vào trong chương trình giảng dạy để học sinh nắm và hiểu sâu về lịch sử địa phương, quê hương mình, những truyền thống đấu tranh anh dũng, quật cường, những tấm gương yêu nước tiêu biểu, những anh hùng, liệt sĩ... Bên cạnh đó, trong dạy học lịch sử rất cần phải có những tiết học tại thực địa như các khu di tích văn hoá - lịch sử của địa phương, của quốc gia, căn cứ địa cách mạng mà có tại địa phương mình,... qua đó vừa giảng dạy vừa liên hệ thực tế tại địa phương, và quan trọng nhất là giáo dục cho

học sinh hiểu và thấm nhuần được những truyền thống quý báu của dân tộc như: truyền thống yêu nước, đấu tranh của dân tộc Việt Nam qua ngàn năm dựng nước và giữ nước, truyền thống nhân đạo sâu sắc, truyền thống đoàn kết, cần cù trong lao động, sản xuất, truyền thống “*uống nước nhớ nguồn*”, “*ăn quả nhớ người trồng cây*”... Thông qua đó giúp cho học sinh nhận thấy trách nhiệm của mình với Tổ quốc, với gia đình và xã hội mà trước tiên là trách nhiệm với bản thân, trách nhiệm trong học tập, lao động... như thế đã hình thành trong mỗi học sinh những phẩm chất đạo đức truyền thống đáng quý của dân tộc Việt Nam.

Từ những nguyên tắc trên, các hình thức tổ chức hoạt động giáo dục nhằm giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cho học sinh phổ thông trên địa bàn thành phố Hải Phòng như sau:

+ Các hình thức tổ chức trong nhà trường như: dạy học qua môn học (thảo luận nhóm, trình bày tiểu phẩm, trò chơi sắm vai, thi hỏi đáp theo hình thức bốc thăm hái hoa dân chủ...); các hình thức hoạt động giáo dục trong chương trình hoạt động giáo dục ngoài giờ lên lớp (thi tìm hiểu, thi vẽ tranh, trưng bày sản phẩm thu hoạch qua sưu tầm tìm hiểu).

+ Các hình thức tổ chức ngoài nhà trường như: tham quan nhà văn hóa, bảo tàng nghệ thuật, gặp gỡ các nhà văn hóa, xem phim ảnh, phát thanh tuyên truyền, tham gia lễ hội văn hóa của địa phương. Trong thành phố Hải Phòng đã và đang lưu giữ một kho tàng di sản văn hóa vật thể và phi vật thể hết sức phong phú và đa dạng, mang đậm bản sắc dân tộc cũng như phản ánh những nét riêng của con người Hải Phòng được sản sinh, lưu giữ qua nhiều thế hệ dọc theo chiều dài lịch sử dân tộc. Những

di sản văn hóa phong phú đó đã và đang góp phần quan trọng vào sự phát triển chung của thành phố. Chính vì vậy khai thác các di tích lịch sử văn hóa địa phương để giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa cho học sinh là thích hợp.

c, Giải pháp thứ ba: Đổi mới hình phương tiện giáo dục truyền thống giáo dục lịch sử văn hóa cho học sinh phổ thông

Để giáo dục truyền thống lịch sử văn hóa địa phương cho học sinh đạt kết quả tốt cần trang thiết bị phục vụ cho môn học phải được trang bị đầy đủ như: bản đồ, tranh ảnh, phim tư liệu, phòng bộ môn... bằng nhiều kênh cung cấp thông tin, đặc biệt là kết hợp giữa việc cung cấp kiến thức với cho học sinh quan sát những hình ảnh, thước phim... liên quan đến nội dung bài học (trực quan sinh động), qua đó học sinh sẽ cảm thấy thích thú khi học môn lịch sử, chủ động tìm tòi, say mê nghiên cứu. Thực hiện tốt vấn đề này thì hiệu quả mang lại rất cao, vì theo như Triết học Mác - Lênin, con đường biện chứng của quá trình nhận thức là “*từ trực quan sinh động đến tư duy trừu tượng và từ tư duy trừu tượng đến thực tiễn*”.

3. KẾT LUẬN

Giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa địa phương cho học sinh phổ thông trên địa bàn thành phố Hải Phòng nhằm hình thành phẩm chất, năng lực cho thế hệ trẻ hiện nay hết sức cần thiết. Đó chính là sự định hướng vào những bản chất tốt đẹp của con người Việt Nam mới, vừa nắm chắc kiến thức lịch sử văn hóa của dân tộc vừa lưu giữ được lịch sử văn hóa của địa phương, học sinh thấy gắn bó với địa phương nơi mình đang sinh sống và có ý thức gìn giữ các di tích lịch sử văn hóa trên quê hương của mình. Đây là việc làm vừa mang tính cấp bách,

vừa có tính lâu dài và cũng không hề đơn giản trước những làn sóng nhiễu của thời kỳ hội nhập và kinh tế thị trường và cuộc cách mạng 4.0 hiện nay. Tuy nhiên, nếu xác định đúng các bước đi và biết sử dụng những biện

pháp phù hợp cùng với sự chung tay của cả cộng đồng vì thế hệ trẻ thì nhất định chúng ta sẽ đào tạo được một lớp người mới, đáp ứng được công cuộc xây dựng đất nước và hội nhập quốc tế.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ giáo dục và đào tạo (2001), *Chiến lược phát triển giáo dục đến năm 2020*, Hà Nội
2. Nguyễn Thị Hiền (2009), ‘Cần nâng cao hiệu quả giáo dục truyền thống ở trường trung học phổ thông’, *Tạp chí giáo dục*, số 224, tr.59, Hà Nội.
3. Hội đồng lịch sử thành phố Hải Phòng (1987), *Quá trình hình thành phát triển thành phố và đặc tính người Hải Phòng*, Nhà xuất bản Hải Phòng.
4. Ngô Đăng Lợi (1998), *Từ điển bách khoa địa danh Hải Phòng*, Nhà xuất bản Hải Phòng
5. Sở Giáo dục và đào tạo Hải Phòng (2008), *Kể chuyện lịch sử - địa lý Hải Phòng*, Nhà xuất bản Hải Phòng.
6. Sở Giáo dục và đào tạo Hải Phòng (2008), *Lịch sử Hải Phòng*, Nhà xuất bản Giáo dục.
7. Viện khoa học giáo dục Việt Nam (2014), *Giáo dục giá trị văn hóa truyền thống trong nhà trường phổ thông Việt Nam*, Hà Nội.